

אלכסנדר מלכיאל (בני ברק) / רעיונות יסוד בחג הסוכות

א. חג הסוכות במערכת הרגלים
 במערכת הרגלים המשולשת בתורה תופש חג הסוכות מקום רב וחשוב. למעשה חג זה הוא הגדול ביותר בין שלש הרגלים — שבועת ימים ועמו שמיני עצרת. חג הסוכות שקול איפוא כנגד פסח ועצרת כאחד, אם לא בערכו הרי על כל פנים באורכו, ובעצם הנהו כשני מועדים, שהרי "שמיני עצרת — רגל בפני עצמו"⁽¹⁾, ואינו שייך לימי מצות סוכה ולולב.

שלש הרגלים מושתתים בתורה על רעיון של דו-אנפין. כל רגל קשור אל מאורע היסורי מחד גיסא, ומאידך גיסא גם אל עונה חקלאית. ההיסטוריה הלאומית של ישראל היא לנו נקודת המרכז בהיסטוריה הכלל-אנושית, והחקלאות היא לאדם נקודת המרכז של הטבע הכללי, ושניהם — ההיסטוריה והטבע — הנם שתי צורות של התגלות אלהים בעולם, שתי פנים של מטבע אחת. ההיסטוריה — המופיעה כחולפת ומשתנה לכאורה, ובעצם טבוע בה חוק סתר עליון על-ידי קורא הדורות מראש; והטבע — המתגלה כקבוע ויציב לכאורה, ובעצם נתון הוא לחליפות ולתמורות ברצון המחדש בכל יום תמיד מעשי בראשית. ההיסטוריה והטבע הנם שני קטבים של ציר אחד, אשר נשמתו היא רעיון יסודי בהשקפת היהדות: אלהי ישראל הוא אלהי עולם, מלך ישראל וגואלו הוא בורא העולם ומנהיגו.

חג הסוכות נשען אף הוא על גילוי דו-אנפי זה של האלהות בעולם. שתי מצוות עשה המיוחדות בתורה לחג — הסוכה וד' המינים — מכוונות לרעיון זה, סוכה — מזכירה את ההיסטוריה הלאומית, זכר ליציאת מצרים "למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים"⁽²⁾, ומכאן השם "חג הסכות"⁽³⁾; וארבעה מינים — רומזים אל טבע האדמה הלאומית, זכר ליישוב הארץ, כי הם מצמחי עונת תשרי בארץ ישראל — "חג הסכות תעשה לך שבועת ימים באספך מגרנך ומיקבך"⁽⁴⁾, ומכאן השם "חג האסיף"⁽⁵⁾. כראיה לדבר שד' המינים באו לייצג את ברכת היבול ולהמחיש את שמחת האסיף — תשמש ההקבלה המעניינת בתורה: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדור, כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל — ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבועת ימים"⁽⁶⁾;

(1) סוכה מז.

(2) ויקרא כג, מג

(3) שם

(4) דברים טו, יג

(5) שמות כג, טז

(6) ויקרא כג, מ; ועיין באברבנאל

א. מלכיאל

ולעומתו: „חג הסוכות תעשה לך שבועת ימים באספך מגרנך ומיקבך — ושמחת בחגך“⁷.

נמצא כי חג הסוכות, בדומה לשאר הרגלים, מגשים בחיים את הרעיון של מציאות אל חי, המנהיג את הבירה ברצונו החופשי והמוחלט על ידי חוקי טבע וחוקות קציר שטבע בחכמתו, ועל ידי הדרכת חי עם בחירו במסגרת תולדות כל עמי הארץ לפי תכנית קבועה מאתו ית"ש.

ב. מהותו הרעיונית של החג

אולם מלבד הערך הכללי של החג, המשותף כאמור לרגלים כולם, יש לחג הסוכות עניין מיוחד בפני עצמו, רעיון יסודי משלו. אותו רעיון גנוז במצוה הראשית של החג — מצות סוכה.

פסח ושבועות זכרון הם למאורעות חד-פעמיים, הנצחה של הוויות יסוד בתולדות האומה, מוגבלת בזמן, זכר לשתי התרחשויות נשגבות אך קצרות בנות יום אחד — יציאת מצרים ומתן תורה. ואילו סוכות מזכרת היא למאורע ממושך ומתמיד, לנס שערכו בארכו ושגבו במשכו — ארבעים שנה.

ומעין זה מבחין הרמב"ם ז"ל⁸ בין המטרה הרעיונית של פסח ובין זו של סוכות. המגמה הרעיונית של פסח היא „הזכרת אותות מצרים והתמדתם לדורות“. ואילו בסוכות הכוונה היא „להתמיד זכר אותות המדבר לדורות“. ובדומה לכך כתב הרמב"ן ז"ל⁹: „והנה ציוה בתחילת ימות החמה בזכרון יציאת מצרים בחודש ובמועדו, וצוה בזכרון הנס הקיים הנעשה להם כל ימי עמידתם במדבר בתחילת ימות הגשמים“. זו בודאי הבחנה יסודית וחשובה היא.

בעניין הגדרת המונח ההיסטורי „סוכות“ נחלקו חכמי ישראל. יש מן התנאים שאומרים: „סוכות ממש עשו להם“. ויש מהם שאומרים: „ענני כבוד היו“¹⁰. גם מפרשי התורה בימי הביניים נמשכו אחר אותה מחלוקת. יש מהם שראו את ההגדרה הרציונאלית של „סוכות — ממש“ עיקר¹¹, ולדעתם נעשו „בתחילת החורף מחמת הקור“¹²: ויש מהם¹³ שראו את ההגדרה הנסית של „ענני-כבוד“ עיקר, הגנה

(7) דברים טז, יג

(8) מורה נבוכים חלק ג פרק מג

(9) ויקרא כג, מג

(10) במסכת סוכה יא: נאמרה דעה ראשונה בשם רבי עקיבא והשנייה — בשם רבי אליעזר.

ובתורת כהנים (אמור פי יז) איתא איפכא: סברה ראשונה רבי אליעזר אמרה, וסברה שניה של רבי שמעון היא, תלמידו של רבי עקיבא. וכך הגירסא במכילתא בא פי יד. עיין להלן

הערה 19.

(11) רמב"ם במורה נבוכים שם, ורשב"ם בויקרא כב, מג.

(12) אבן עזרא שם וגם רמב"ן.

(13) רש"י הקדוש ורמב"ן עמו.

אורית של "ענן יומם ועשן, ונוגה אש להבה לילה"¹⁴).

ניתן להיאמר שהמשמעות של ענני כבוד דוקא היא מתאימה לעיקר פשוטו של מקרא. ושתי ראיות לדבר: א) לא מצאנו בשום מקום בתורה שישראל ישבו במדבר בסוכות ממש. הכתובים מספרים תמיד על אוהלים. "ונצבו איש פתח אהליו"; "העם בוכה למשפחותו איש לפתח אהלו"; "ותרגנו באהליכם"¹⁵ וכן רבים. ואף בלעם מעיד: "מה טובו אוהליך יעקב"¹⁶). וביחס למקום סוכות — תחנתם הראשונה של ישראל בצאתם מרעמסס — נחלקו הדעות בפירוש שמו¹⁷: רבי אליעזר סובר, שעשו סוכות ממש, דומיא דיעקב¹⁸, וחכמים אומרים: שם מקום הוא גרידא. ורבי עקיבא אומר: על שם ענני כבוד נקרא כן. יונתן בן עוזיאל תרגם אליבא דרבי עקיבא: סכות — "אתר דאתחפאו ענני יקרא"¹⁹, וראב"ע מחזיק בדעת רבי אליעזר²⁰).

ב) גבי פסח נאמר: "ויסעו בני ישראל... ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות"²¹. ואילו גבי סוכות לא נאמר: "כי בסוכות ישבו בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים", אלא כתיב "הושבת י את בני ישראל". אין כאן ישיבה מקרית וסתמית של ישראל, כי אם הושבה מכוונת של הקב"ה. נמצא, כי הסוכות שעליהן מסופר רק במקום זה בקשר למצות החג הן סוכות מיוחדות במינן, סוכותיו של מלך הכבוד, ענני כבודו, עבי שחקים: "ועננך עומד עליהם, ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה"²². ומצינו שעננים קרויים סוכה: "וברא ה' על כל מכוון הרציון ועל מקראה ענן יומם ועשן... וסכה תהיה לצל יומם מחרב"²³; "ישת חשך סתרו, סביבותיו סכתו, חשרת מימ, עבי שחקים"²⁴. בענני כבוד אלה הגן ה' על עם קרובו בישימון דרך מחורב היום וקרח הלילה ומכל פגעי המדבר הגדול והנורא.

14) ישעיהו ד, ו.

15) שמות לג, ח; במדבר יא, י; דברים א, כו.

16) במדבר כד, ה; גם התקבולת "משכנותיך" בכתוב זה יכולה לאשר שמדובר במחנה אוהלים, כי משכן מקביל לאהל — ולא לסוכה, כגון: העלו מסיביב למשכן קרח, דתן ואבירם... סורו גא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה" (במדבר טז, כג—כו); וכן אוהל מועד קרוי משכן בתורה, וגם בשמואל (ש"ב ז, ו): "ואתה מתהלך באהל ובמשכן"; וכן בישיעיהו (נד, ב): "הרחיבי מקום אהלך — ויריעות משכנותיך יסו".

17) מכילתא בא פרי יד.

18) בראשית לג, יו.

19) שמות יב, לו; יג, כ; ועיין הערה 10 לעיל.

20) בפירושו בויקרא כו, מג.

21) שמות יב, לו—לט.

22) במדבר יד, יד; ועוד: בשמות יג, כא—כב; יד, יט; יד, כד; במדבר י, לד.

23) ישעיהו ד, ו.

24) תהלים יח, יב; ורעו: ש"ב כב, יב.

נמצאנו למדים שסוכת החג גולמת ומגשימה את רעיון ההשגחה הפרטית, שהיא מעיקרי אמונתנו. ועם זה מכריזה הסוכה על העיקרון הדתי הגדול של בטחון באלהים. — "כי יצפנני בסוכו ביום רעה" (25). האדם מישראל רואה את סוכתו כימי צאתנו ממצרים צילא דמהימנותא, מעוז ומבטח. כל רוחות סוערות שבעולם לא יוכלו לה לסוכת הדפנות הרופפת של קנים ונצרים, כי דבר ה' הוא כעיר מבצר וחומות נחושת והוא מבטח לעמו ומעוז לבני ישראל (26).

ג. יסודות מוסריים בחג

מצות השמחה מוטעמת ומודגשת בתורה ביחוד בחג הסוכות. בפרשת המועדות שבתורת כהנים בא צווי מפורש על השמחה לגבי חג זה בלבד: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל — ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" (27). אמנם במשנה תורה נאמרה שמחה גם לגבי חג השבועות שנאמר (28): "שבעה שבועות תספר לך מהחל חרמש בקמה... ועשית חג שבועות לה' אלהיך... — ושמת לפני ה' אלהיך... במקום אשר יבחר". אולם בחג הסוכות הובלטה מצוה זו שם, ונשתנתה פעמיים (29): חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנד ומיקבך — ושמת בחגך... שבעת ימים תחג לה' אלהיך... כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידך — והיית אך שמח" (30).

אליבא דהלכתא באמת מצות עשה היא לשמח בכל הרגלים. שנאמר: "ושמחת בחגך" (31). ובעצם "השמחה האמורה ברגלים היא שיקריב שלמים יתר על שלמי חגיגה, ואלו הם הנקראים שלמי שמחת חגיגה" (32); ואף על פי כן "יש בכלל אותה שמחה לשמח הוא ובניו ובני ביתו. כל אחד כראוי לו. וחייב אדם להיות בהן (=ברגלים) שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובניו וכל הנלוים עליו, שנאמר: "ושמחת בחגך אתה, ובנך ובתך, ועבדך ואמתך, והלוי והגר, והיתום והאלמנה אשר בשעריך" (33).

הרי שלפי ההלכה אינו השמחה מיוחדת לחג הסוכות בלבד. ובכל זאת ההדגשה המשולשת של מצות השמחה הכתובה דוקא אצל סוכות — במקומה עומדת. "ואף

(25) תהלים כו, ה; וחז"ל דרשוהו למקרא זה על סוכות.

(26) עיין "ערפלי טהר" למרן הרב קוק זצ"ל.

(27) ויקרא כג, מ.

(28) דברים טז, יג—טו.

(29) שם.

(30) על פסח לא נכתבה שמחה בתורה, אולי משום "בנפול אויבך אל תשמח" (משלי כד,

יז), ללמדנו שמפלת אויב אינה צריכה לשמש מקור השראה לשמחת חג. ועי' עמ' 21 הערה 36.

(31) מניין המצוות ל"מ חאגיזו — מצוה תפ"ח, עשה ר"א; משנה תורה לרמב"ם — ספר

קרבנות, הלכות חגיגה פ"א הלכה א.

(32) משנה תורה שם.

(33) משנה תורה — ספר זמנים, הלכות יום טוב, פ"ו הלכה יז.

על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן — בחג הסוכות היתה במקדש שמחה יתרה³⁴). ואכן רק הוא קרוי בתפילה „זמן שמחתנו“. ואם נתבונן נראה „השמחה דוקא דוקא בחג זה — לפי שהוא זמן אסיפה, אשר מדרך העולם לשמוח בה ביותר“³⁵). כי כל לשונות השמחה שנאמרו ברגלים סמוכים אצל קציר או אצל אסיף הגורן והיקב וברכת התבואה ויגיע כפים.

התורה מעוררת ומעודדת את חדות היצירה הטבעית הזו שבלב האדם העמל ביום ברכה, והיא נותנת לשמחה פורקן מכוון במסלול רצוי. „ושמחתם — לפני ה' אליכסם“. „הזהירים שתהיה השמחה לפני ה' דוקא, לא כשמחת הריקים אשר כל מזימותם הרג צאן ושחוט בקר, השותים במזרקי יין ומרבים מחלוקת בישראל“³⁶). השמחה ביצירה הופכת כאן תודה ליוצר. שמחה לשם שמים. מידת השמחה משמשת מנוף רב עוצמה לעבודת הבורא. „סוכות בא לשמחה ולתודה על שמילא בתיכם כל טוב בימי אסיפה“³⁷). — הודאה בקרבן ובשיר והודאה בלב ובפה.

וכן הוא אומר במזמור לתודה³⁸): „עבדו את ה' בשמחה בואו לפניו ברננה“. ובתקבולת, „בואו שעריו בתודה, חצרותיו — בתהלה“. עבודת ה' זו מהי? — הוה אומר: קרבנות. כאמור³⁹): „גם מקננו ילך עמנו... כי ממנו נקח לעבד את ה'“. וביאת שיערים זו מהי? — הוה אומר: קרבנות, ככתוב⁴⁰): „בואת יבוא אהרן אל הקדש — בפר בן בקר לחטאת“. הרי קרבן בשמחה, והרי קרבן בתודה. משמע: היא שמחה — היא תודה. הרי מכאן ששמחה לפני ה' היא קרבן תודה ודבר תהילה.

נמצא שבמצות השמחה מלמדת התורה מוסר נעלה ומידה נכונה: היא אדם מישראל מכיר טובה למיטיבו, הנותן לו כוח לעשות חיל, ומצוה את הברכה באסמיו ובכל משלח ידיו.

ועוד רעיון מוסרי חשוב גלום בחג הסוכות.

חג שמח של שמונת ימים הנחוג על השובע ועל השפע מתוך עינוג ומתוך פינוק עלול להוציא אדם מגדרו, ומחמת רוב טובה תזוח דעתו עליו ויגבה לבו, וירגיש בטחון עצמי מופרז ויאמר בשלוו: „בל אמוט לעולם“. הרגשה כזו מסוכנת היא ביותר לנפש אדם, באשר כפשע בינה ובין הכפירה. „וישמך ישורון — ויבעט“; „פן אשבע — וכחשתי, ואמרתי: מי ה'?"⁴¹).

ולפיכך בא הקב"ה בחכמתו הפידאגוגית ומלמד להועיל, ומנחה את האדם

34) משנה תורה — ספר זמנים הלכות לולב פ"ח, הלכה יב.

35) „כלי יקר“ לרבי שלמה אפרים איש לונטשיץ — ויקרא כג, מ.

36) שם.

37) רשב"ם — ויקרא כג, לט.

38) תהלים ק, ב—ד.

39) שמות י, כו.

40) ויקרא טז, ג.

41) דברים לב, טו; משלי ל"ט.

בדרך האמת והמוסר הטוב, ודוקא „בשעת אסיף, אשר מלאו הגרנות בר והיקבים — תירוש ויצהר, ציוה הכתוב לישב בסוכות לזכרון כי במדבר ישבו באוהלים, ולא היה להם קרקע ולא דגן, תירוש ויצהר — לבלתי רום לבבם על בתיהם המלאים כל טוב, פן יאמרו: ידינו עשו לנו את החיל הזה“ (42).

מועד זה מלמדנו, אפוא, מידות (43): שיהא האדם זוכר ימי הרעה בימי הטובה, כדי שילמד להודות לה' ושילמד מידת ענוה ושלמות. כשם שיאכל מצה ומרור בפסח, כדי לזכור מה שאירע לנו — כך יצא מן הבתים לשכון בסוכות, כמו שיעשו השרויים בצער שוכני המדברות, לזכור שכן היה מצבנו בתחילה — כי בסכות הושבתי וגו' (44) — והגענו לשכון בבתים המצויירים במקום הטוב שבארץ והשמן שבה, בחסד ה' וביעודיו לאבותינו, לאברהם יצחק ויעקב, שהיו אנשים שלמים בדעותם ובמידותם.

כללו של דבר: חג הסוכות מחנך את האדם מישראל למידת ההכנעה לאלהים וגם להכרת טובה לבוראו, מבחינה לאומית — זכרון המדבר וירושת הארץ (45), ומבחינה פרטית — הצלחת היבול, ומכאן תיקון גדול לחינוך מוסרי טוב בכלל בין איש לרעהו, שיהא אדם ענותן ואל יהי כפוי טובה.

ד. יסוד חברתי-לאומי בחג

חג הסוכות, בדומה לשאר הרגלים, עומד על בסיס לאומי משתי בחינות: מבחינת הזמן — יש בו ניקה מן ההיסטוריה הלאומית על-ידי מצות סוכה, ומבחינת המקום — יש בו ריכוז כל האומה במרכז הרוחני והמדיני העליון על-ידי מצות עליה לרגל למקדש ה' בירושלים.

אולם, מיוחד הוא מועד זה משאר המועדים שמובלט בו יסוד חברתי-לאומי משלו. יסוד זה גלום במצות ארבעת המינים. עצם מצוה זו הוסברה למעלה (46), כביטוי לשמחת האסיף ולברכת הארץ הטובה, אבל פרטי המצוה, צירוף המינים השונים אחד אל אחד — עוררו את חז"ל לראות כאן רעיון חברתי נעלה ומעניין. אגודת הלולב ומיניו סמל ומשל הם לישראל. ישראל שתולים בארצם כמינים הללו בבוסתן, וארבעת המינים — ארבעה סוגי יהודים הם: יש בהם בעלי תורה ומעשים טובים — דוגמת האתרוג שיש בו טעם ויש בו ריח; יש בהם בני תורה שאינם במעשים טובים — דוגמת התמר שיש בו טעם ואין בו ריח; ויש בהם אנשי מעשה שאין בהם תורה — דוגמת ההדס שיש בו ריח ואין בו טעם; ויש בהם

(42) רשב"ם — שמות כג, טז; ויקרא כג, מג; וכן באברבנאל פי אמור.

(43) מתוך לשון הרמב"ם במורה שם.

(44) סבר: סכות — ממש; ראה לעיל הערה 11.

(45) זהו הרעיון גם במקרא בכורים (דברים כו, ה—): „ארמי אובד אבי וירד מצרימה... ויהי שם לגוי... וירעו אותנו המצרים... ויוציאנו ה' ממצרים... ויביאנו אל המקום הזה... — ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי הארמה אשר נתת לי ה'“.

(46) בפרק א'.

הדיוטות שאין בהם לא תורה ולא מעשים — דוגמת הערבה שאין בה טעם ואין בה ריח⁴⁷.

וארבעת המינים הללו בחברה הישראלית מתאגדים ונקשרים באגודה אחת, ומהווים אומה אחת מיוחדת ומאוחדת. אין מקום להתפארות ולהתבדלות מצד כת אחת באומה ואפילו אנשיהם הם המעולים שבה, לא תיתכן שום התנשאות והשתלטות של כת אחת על חברותיה; ואין אפשרות של דחיקת כת אחת אל מחוץ למסגרת העם, ויהיו אפילו הפחותים שבו. כי אב אחד לכלנו, אל אחד בראגו. ארבע חברות אלה דומות לארבע רגליו של כיסא רם ונשא, שאי אפשר לו לכיסא אפילו מבלעדי אחת מהן, בין הקדמיות המחוטבות ובין האחוריות הפשוטות. תכונה זו של אחדות פנימית טבועה בטבע נשמתה של אומתנו, והיא אחת מנקודות היחוד שלה בין כל גויי הארצות "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"⁴⁸.

כיוצא בזה אמרו גם לגבי סוכה: "כל האורח בישראל ישבו בסכות — מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת"⁴⁹.

אף במצות השמחה המודגשת ברגל זה בתורה⁵⁰, מובלט על ידי פירוט נרחב רעיון השיוון החברתי ושיתוף בני המעמד החלש בחדוות השפע ובשמחת יום טוב. "ושמחת בחגך אתה, ובנך ובתך — ועבדך, ואמתך, והלוי והגר, והיתום והאלמנה אשר בשעריך"⁵¹. לשלשה מבעלי רכוש מזדווגים ששה שאינם בעלי רכוש. מכאן אפשר להבין את מנהגם הקדוש של צדיקים גדולים להרבות ביותר בצדקה דוקא בערב חג הסוכות⁵².

47 ויקרא רבה פרשה ל'; ועיין מנחות כו.

48 ש"ב ז, כג.

49 סוכה כו:

50 עיין לעיל פרק ג.

51 דברים טז, יג—טו.

52 נראה לי מן העניין להביא כאן שני סיפורי חסידים מפי השמועה:

מעשה ברבי חיים הלברשטאם זצ"ל, הרבי מסאנו, שנכנס לבית מדרשו אור לערב סוכות כחצות הלילה. בבהילות נכנס, וכולו נרעש ונפחד, מורתח ורוגש, והוא מהלך רצוא ושוב בבית המדרש, ובודק לאור גר התמיד הכהה אם יש אדם שם. ובסנה הסמוכה לתנור העומם ישב לו חסיד ונימנם ביחידות. גש אליו רבי חיים והעירו בבהלה: "הבה עצה! הב עצה! רחם ועוז עצה! הנה מחר חג הסוכות ויבואו האבות הקדושים לסוכה. הלא נבוש וניכלם מפניהם. הלא נצטרך לכבוש פנינו בקרקע. אמור: מה לעשות? עוצה עצה!" הרבי מרעים בקולו ומניעו לאותו חסיד, והלה — אימה ופחד גפלו עליו, כולו רועד ורותת, לבו מתפעם ונשמתו פורתת מגופו, והוא מבוהל ושותק. "מצאתי עצה — פורץ רבי חיים — הבה ונתחפש, נתעטף בלבוש של צדקה, כמו שנאמר: מעיל צדקה יעטיני" (ישעיהו סא, י), ולא יכירונו כבואם... מה דעתך, טובה העצה?" נענע החסיד בראשו, ורבי חיים הרפה ממנו (מעשה זה שמעתי מפי סבי רבי יעקב בייגל ז"ל, שקיבלו מפי אותו חסיד עצמו).

ומעשה ברבי בן-ציון הלברשטאם זצ"ל, הרבי הקדוש מבובוב הי"ד, שנזדמן פעם למקום

הנה כי כן מתבטא במצוות חג הסוכות בבהירות הרעיון החברתי-הלאומי של המחשבה וההערכה העקרונית לגבי כל חוג וסוג שבאומה, לפי קנה מדה של איחוד רוחני פנימי ומהות יהודית עצמית. רעיון זה הנהו הרקע והבסיס למחשבת השויון הסוציאלי שבתורת היהדות.

ה. יסוד אוניברסאלי בחג

חג האסיף הוא מאסף לכל החגים. אחרון הוא לכל מועדי השנה. בתורת רגל משלוש הרגלים יש לחג הסוכות בעיקר משמעות ישראלית. ברם, הואיל ורגל זה נקבע בחודש השביעי סמוך ביותר לראש השנה ויום הכפורים, ניכר שקשור הוא גם עם אלה. הימים הנוראים יש להם משמעות אוניברסאלית רחבה⁵³, וחג הסוכות, יש אפוא, גם בו יסוד כזה. כי ימי הסוכות הם אמנם זמן שמחתנו, אך באותה שעה הם גם ימי דין. השמחה היא תודה על ברכת העבר, והדין הוא על גורל ברכת העתיד. הדין בראש השנה על כל באי העולם, שעוברים לפניו ככני מרון, יש לו המשך בסוכות. «ובחג — גדונים (כל באי העולם) על המים»⁵⁴. מבחינה זו חג הסוכות הוא רגל על-לאומי, וכל הארץ קשורה אליו.

אותו יסוד אוניברסאלי מתבטא בפרי החג של קרבן המוסף. כי אינו דומה מוסף של פסח למוסף של סוכות. בפסח — מידה אחת לכל הימים «כאלה תעשו ליום — שבעת ימים»⁵⁵, כלומר: קרבנות כאלה בכל יום — במשך שבעה ימים. ואילו במוסף של סוכות פרי העולה מספרם מתמעט מיום ליום. פותחים ביי"ג פרים ביום הראשון ופוחתים עד שבעה פרים ביום השביעי. ובסך כולם פרי החג שבעים הם — כנגד שבעים אומות העולם. היו אלה זבחי רצון לשלומם ולטובתם של כל משפחות האדמה, אשר «בימי המקדש היו מגינים עליהם מן היסורים»⁵⁶ ופגעי הטבע. יש בזה משום תפילה לשלום העולם.

המרפא ברטפולד. נכנס לבית הרב דמתא לבקרו, שחולה היה. נתגלגלה השיחה לענין סוכות. פתח רבי בן ציון ואמר: «הירהתי בדבר מה טעם היה לצדיקים עניין להרבות בצדקה ביותר בערב סוכות? והעליתי: משום שהשיעור של הכשר סוכה בספחים עולה בנימטריא כמנין צדקה. כיצד? — דופן אחת גבהה י' ספחים ורחבה ד' — הרי שבעים. דופן שניה כיצא בה — הרי ק"מ ספח, ושלשית — אפילו ספח" ברחבה — הרי עשרה. ובכללן ק"ג. סכך — ד' על ד' — הרי מ"ט ספח ובס"ה קצ"ט ספחים, כמנין צדקה». גהנה רבה של ברטפולד מאותו דבר תורה. גענה רבה של בובוב: «באמת, אף לי עצמי נראה הדבר מאוד, מן הסתם כבר כתוב הוא באחד הספרים». — «לאו דוקא, רבה של בובוב» — השיב הרב דמתא — «כל יהודי יש לו חלק בתורה, ובודאי תידוש זה מחלקו של מר בתורה הוא». (ו) שמעתי מפי אבי מורי שליט"א.

53) ראה מאמרי «רעיונות יסוד של הימים הנוראים» בקובץ «כסה ועשור» הוצאת המדור הדתי במחלקה לחינוך ותרבות בגולה, של ההסתדרות הציונית, ירושלים תשי"ב.

54) ראש השנה ט"א משנה ב'.

55) במדבר כה, כד; ופרש"י: שלא יהיו פוחתין והולכין כפרי החג.

56) רש"י במדבר כט, יח.

ואף לעתיד לבוא, לאחר המהפכה הרוחנית שתתחולל בעולם כולו, ייכבד חג הסוכות במיוחד בעיני כל האומות, ואחת בשנה יעלו לרגל זה למקדש ה'. "והיה כל הנותר מכל הגויים הבאים על ירושלים — ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות לפני ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות. והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ אל ירושלים להשתחוות למלך ה' צבאות — ולא עליהם יהיה הגשם" (57) כי "טעם הגשם בסוכות — כאשר העתיקו (=מסרו) חכמים להזכיר גבורות גשמים ולבקש רחמים עליהם" (58) "ואלו המפקקים בחג הסוכות — לא עליהם יהיה הגשם" (59).

ובזמן הזה — שאין עוד מזבח, והמהפכה העולמית העתידה עדיין לא באה — נשלמה פרים שפתנו, ונבקש על שלום הארץ וטובה באמרי פינו. ובתפילת גשם אנו מבקשים תחילה טובת האדמה כולה: "מים עבים במ גיא לעטר" (60) — ואחר כך טובת ישראל: "אמונים גנון במ שואלי מטר" (61). כיוצא בזה: "להרגיע ברעם לנפוחי גשם" (62) — טובת כל האדם תחילה; ובאחרונה: "להחיות מזכירים גבורות הגשם" — שהם ישראל.

הרי שיש לסוכות משמעות אוניברסאלית בעברנו המפואר, בעתיד הזוהר הצפוי לנו ואף בזמן הזה.

ו. ניסוך המים

הואיל ובחג נדון העולם על המים — תופס עניין המים מקום חשוב במועד זה. כמה וכמה מצוות ומנהגים קשורים בו.

הנקודה המרכזית בעניין זה היא מצות ניסוך המים. שני ספלי כסף היו בראש המזבח החיצון. במזרחי היו מנסכים כל השנה נסכי היין שהם באים חובה עם כל קרבן, ואילו במערבי, היו מנסכים מים רק פעם אחת בשנה — בשבעת ימי הסוכות בתמיד של שחר (63). מצוה זו לא נכתבה בתורה, אלא נאמרה על פה וגמסרה כהלכה למשה מסיני, ויש לה רמזים גסתרים בתורה (64) בקרבנות המוסף של חג שינה הכתוב בלשוננו (65): "ביום השני נאמר 'ונסכיהם', בשישי — 'ונסכיה', בשביעי — 'כמשפטם', מ"ם יו"ד מ"ם — הרי כאן 'מים'; מכאן רמז לניסוך המים מן התורה" (66).

(57) זכריה יד, טו—יז.

(58) ראב"ע בזכריה שם.

(59) רש"י שם.

(60) כלומר: נבקש להמסיר מים על צמחים ובהם האדמה לקסט.

(61) פירושו: הגן ע"י מי הגשם על ישראל נאמניך שואלי מטר.

(62) כלומר: להשקית את כל אשר נשמה באפו ע"י טיפטוף המים.

(63) יומא כו :

(64) פירוש המשניות לרמב"ם סוכה סוף פרק ד.

(65) במדבר כט, יט ; לא ; לג.

(66) תענית ב :

הצדוקים שלא היתה בהם אמונת חכמים וכפרו בתורה שבע"פ ובמסורת הקבלה, לא האמינו בניסוך המים, והיו מזולזלים במצוה זו. כאותו כהן צדוקי שנסך פעם על רגליו — ורגמוהו כל העם באתרוגיהם⁶⁷. ולפיכך נהגו לשאוב את המים לשם הניסוך בכל ימי החג ממעיין השלוח שמחוץ לחומת העיר לרגלי הר הזיתים, והיו מביאים אותו לעזרה בטקס פומבי נאה ובתהלוכה מלווה תקיעות ותרועות. הכל כדי להוציא מלבם של צדוקים ולהניא את לב העם מאחריהם. כאותה שאמרו לגבי העומר בפסח⁶⁸ "כדי שיהא נקצר בעסק גדול" — כנגד דעת הצדוקים בעניין ממחרת השבת⁶⁹.

ניסוך המים בחג היה "מצוה חשובה"⁷⁰, ובא כקרוב העונה. "אמר הקב"ה: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה"⁷¹. ואכן כל השמחה הציבורית במקדש רוכזה סביב עניין המים, שאיבתם וניסוחם. לילה לילה בחג הסוכות נערכה בחצר הבית שמחה פומבית גדולה ברוב עם ובהדרת קודש — "שמחת בית השואבה". ובראש החגיגה ראשי הסנהדרין וחכמי הישיבות, גדולי ישראל צדיקי עליון. התפארת היתה בוהקת מכל עבר, הכל מלא אורה ושמחה, שירות ותשבחות, ריקוד וצהילה. התלהבות ההמונות מתעצמת וגודשת, ורוח הקודש מרחפת ורועפת. כל לב ונפש מתמלאים קדושה וטהרה — עבודת ה' בשיא רוממות עזוה, "ושמחתם לפני ה' אלקיכם". אשרי עין ראתה כל אלה!⁷²

משונה עניין זה במקצת, וכפאראדוקס הוא נשמע: כאן — מים מלבים אש. ניסוך המים מצית אש קודש בכל נפשות ישראל. מהו אפוא, הרעיון השרוי בשמחה עצומה זו של בית השואבה? איזו נשמה מחיה אותה ונופחת בה להב ויקוד? המים הם יסוד ראשוני וחיוני ביותר לקיום העולם האורגאני החי. בלעדי מים — אין חיים. בלי מים — לא יתקיימו לא צמח ולא חי ולא אדם. ולפיכך כה מצויים הם ופזורים בשפע על פני תבל — ובנקל ישיגם כל צמא; ולפיכך כה פשוטים הם להנאה — ללא טרחת הכנה; ולפיכך כה זכים הם וטהורים — ולהרות ולהברות, לנקות ולהדיח, להחיות ולהפריח. המים הנם אפוא סמל החיות הפעילה, והנה באים ישראל ומכריזים: "ורוח אלהים מרחפת על פני המים". אנו שומעים ומשמיעים את "קול ה' על המים". לאמור: בעינינו — יסוד כל החיים עצמו מעשי ידיו של מיישאר-והיה-העולם הוא. לדידן — ההשגחה העליונה שליטה על הכל בין ביד מלטפת ומרחפת במידת הרחמים, ובין בקול רועם והולם במידת הדין.

ואותם מים עצמם שאותם אנו שואלים ומבקשים ושבבלעדיהם אין חיינו חיים —

67) סוכה פ"ד משנה ט.

68) מנחות פ"י משנה ג.

69) ויקרא כג, יא.

70) סוכה ג :

71) ר"ה טז: ובשינוי בתוספתא סוכה סוף פ"ג.

72) סוכה נא. ; נב.

ניסוך המים וערבה הלכות למשה מסיני הן, כאמור, ואין להן מקור מפורש בכתוב. בחזי המסורת – הצדוקים והבייתוסים – לא הודו בהן וזילזלו בקיומן. ומכל מקום נשתרשו מנהגי-מצוה אלה במסורת החיה של העם ונתחבבו ביותר על ההמונות. וכשהעזו בני בליעל מאותן כיתות לפגוע במצוות הללו, הגיבו דוקא ההדייטות ועמי הארץ – אלה שנמשלו לערבי נחל⁸² – באופן ספונטאני וחרף למדי: שטמו ערבות מסותרות מתחת אבנים בשבת, ורגמו כהן ממרה באתרוגיהם⁸³. בחג הסוכות חוגגת איפוא התורה שבעל פה את נצחה – נצחון נצחיותה. היא מתגלה כעץ הדור שענפיו עבותים ושרשי מרובים; דבריה רעננים ושופעי חיים – כערבים על יובלי מים. ולא זו בלבד, אלא הושוותה כאן תורה שבע"פ לתורה שבכתב. שהרי במצוות החג – אף באותן שנאמרו בכתב – המקרא מועט וחסר, והדברים עניינם. ובאה ההלכה המסורה להשלים ולמלא, להרחיב ולהעשיר: בסוכה – צורתה הנכונה, מידותיה הראויות והחומר הכשר; ובארבעת המינים – זהוים האמיתיים ופרטי כשרותם. שני ענפי התורה – הכתובה והמסורה – מתגלים בחג כעבותים וסבוכים זה בזה, חבוקים ודבוקים, אחודים ואחוזים זה בזה, כתרין רעין דלא מתפרשין.

חג הסוכות נושא בקרבו את רעיון אחדות התורה ונצחיותה. "זאת התורה לא תהא מוחלפת, ולא תהא תורה אחרת באת הבורא ית"ש".

ח. שמיני עצרת – זמן שמחתנו

אחרון של חג מצד ההלכה "רגל בפני עצמו" הוא, ודבר זה מתבטא למעשה בדינים שונים⁸⁴ – "לענין פז"ר קש"ב: א" א" פייס בפני עצמו – גורל בין משמרות הכהונה על הקרבת הקרבן; ב" ב" זמן" בפני עצמו – לברך בו "שהחיינו"; ג" רגל בפני עצמו – שאין יושבין בסוכה; ד" קרבן בפני עצמו – שאינו כסדר פרי החג ה" שירה בפני עצמו – שיר הלויים במקדש; ו" ברכה בפני עצמו – שאומרין "את יום השמיני". ואף על פי כן – רק שלוש רגלים הם, ולא ארבע. ורגל עצמאי זה סמוך על שולחן סוכות וקרוי על שמו. "ביום השמיני עצרת תהיה לכם"⁸⁵. שמיני לסוכות במשמע. מכאן – שכרוך שמיני עצרת אחר שכנו הגדול, וחג הסוכות הוא קרקע יניקתו. ואכן שם אחד משותף לשניהם בתפילה – "זמן שמחתנו". הרי כאן שניים שהם אחד. כי באמת מצות השמחה, חובת החדוה, משמשות תוכן מרכזי לשני רגלים אלה. "אבל צאתנו מסוכות למועד שני – רצוני לומר: שמיני עצרת – הוא לשלים בו מן השמחות מה שאי אפשר לעשותו בסוכות, אלא בבתיים הרחבים ובבניינים"⁸⁶.

82) ראה למעלה פרק ד.

83) סוכה מג:

84) סוכה מז. ועי' לעיל.

85) במדבר כט. לה.

86) מורה נבוכים שם.

ואף על פי שעניין השמחה מאחד את השנים למועד אחד, הרי מצד אחר עניין זה עצמו גם מייחד אותם ומפרידם לשני ימים טובים. בסוכות השמחה היא אחד מייסודות החג, ואילו בשמיני עצרת השמחה היא היסוד המרכזי, עיקר החג כולו, ואין בו שום מצוה המיוחדת לו זולתי השמחה.

ועוד הבחנה: בחג שרויה השמחה בחוק, בסוכות, ואילו בשמיני עצרת — היא מכונסת בתוך הבתים. השמחה מתרכזת ביום העצרת הזה ומגיעה אז לשיא. ושתי פנים לדבר — לגבי היחיד ולגבי האומה. דירת הארעי של סוכת הדפנות, המצומצמת ל"ראשו רובו ושולחנו" של האדם, מגבילה את האפשרות החיצונית של השמחה — מסיבת רעים וסעודת חברותא וכיו"ב. ובא אחרון של חג להשלים את החסר, להרחיב ולפתח את השמחה, להגדילה ולהאדירה, בבתים הרחבים ובבניינים. כי עם ההתכנסות בדירת הקבע מתעצם רגש השמחה ורוממות הנפש בכלל, וגם בגלל תחושת רשות היחיד "ואין לורים אתך"⁸⁷, ובפרט לאחר ישיבת חוץ שבוע ימים — זהו לגבי היחיד והמשפחה.

ובדומה לו — לגבי האומה. חג הסוכות הרי יש בו רעיונות אוניברסאליים, כלל-עולמיים, המתבטאים בפרי החג, ניסוך המים ושאלת גשמים⁸⁸. נפש האומה פתוחה כאן לעולם כולו, לבה ודעתה נתונים גם לגויי הארצות, לכל משפחות האדמה. ישראל מפזר את חדות אסיפו למרחבי תבל, בשמחתו הוא מערב זרים, ונמצאת מנת חגו שלו פגומה וחסרה. ובא יו"ט אחרון של חג להשלים את הפגום ולמלא את החסר. השמחה שקרנה שבעה ימים מתוך הסוכות, שהן ברשות הרבים הגדולה של יחידו של עולם בצל יריעות השמים — שמחה זו מתכנסת ביום השמיני לתוך רשות היחיד של יחידו של עולם, הוא יעקב חבל נחלתו. — "ביום השמיני עצרת תהיה לכם" — לכם לבדכם. "כבנים הנפטרים מאביהם והוא אומר להם: קשה עלי פרידתכם! עכבו עוד יום אחד"⁸⁹. אחר שבעים פרים שקרבו בחג כנגד האומות, קרב בשמיני עצרת פר יחיד כנגד אומה יחידה. "משל למלך בשד ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך"⁹⁰.

נמצאנו למדים, כי השמחה בשמיני עצרת מקבלת אופי אינטימי יותר. היא עוברת את תחום השמחה החיצונית הרגילה, היא הופכת לדמות שמחה פנימית עילאית, בין האומה ובין אביה שבשמים — "ישמח ישראל בעושייו"⁹¹. שמחת יום זה מבטאה את האהבה ההדדית בין האומה לאלוהיה. "ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך"⁹². מכאן מתלבנת ומתבהרת משמעותו של שמיני עצרת. יום-טוב

(87) משלי ג, יז.

(88) ראה לעיל פרק ה'.

(89) רשיי במדבר כט, לו.

(90) סוכה נה.

(91) תהלים קמט, ב.

(92) ישעיהו סב, ה.

זה שואב ממעיני הישועה והחדוה של שבעת ימי הסוכות. ועיקרו — התעצמות השמחה בכל עוז הזדככותה והתעלותה לשיא עליון; כל מהותו — אהבת עולם ויחוד לאומי אינטימי בין ישראל לקונו. "יום שמיני עצרת כולו לשם יתברך... ואם כן אינו צריך זכרון אחר"⁹³ על-ידי נטילת לולב או מצוה אחרת.

במובן זה יש הקבלה בין שמיני עצרת ובין עצרת של פסח. "וחג שבועות גם כן אין צריך הזכרה אחרת. כי עיקר הרגל אינו אלא מצד מתן תורתנו, והוא זכרונו הגדול ליישר ארחותינו"⁹⁴. ואכן "ראויה היתה עצרת של חג (שמ"ע) להיות רחוקה חמישים יום, כשם שעצרת של פסח (=חג השבועות) רחוקה חמישים יום — אלא ע"י שישראל יוצאין מן הקיץ לחורף וטרחת הדרכים קשה, לפיכך אינה רחוקה ממנו חמישים יום"⁹⁵. חס הקב"ה על אהוביו עם קרובו, ואינו מטריחם לעלות לרגל רביעי בעיצומם של ימות הגשמים. — שוב, גילוי אהבה וחמלה הגלום בשמיני עצרת.

ט. שמחת תורה והקהל

שמחת שמיני עצרת הפכה בדורות הרבים של גלותנו הארוכה ל"שמחת תורה". התורה היתה לנושא המרכזי בשמחת היום (ובגלויות — שני הימים). קריאת התורה וסיומה באחרון של חג נעשתה המסגרת הציבורית של שמחת יום טוב רבים ובפומבי גדול. אין ספק כי עצם עניין שמחת התורה — על כל מנהגיו הרבים שנתפתחו במסורת הגלויות השונות — גרעין עתיק טמון בו, ושרשיו קדומים ביותר. מסתבר מאד כי בצדק נבקש כאן עקבותיו של מעין "זכר למקדש", דוגמת זכר כזה בפסח — בכריכת מצה ומרור⁹⁶, ובסוכות — בנטילת לולב כל שבעה אף בגבולין⁹⁷, ונראים הדברים כי סיום התורה והשמחה בה בשמיני עצרת הם זכר למצות "הקהל" במקדש.

סמך חשוב לסברה זאת נמצא בדברי עדותו של רבי יצחק אברבנאל⁹⁸: "וכבר ראיתי כתוב, שבכל שנה ושנה היה הכהן הגדול או הנביא או השופט וגדול הדור, קורא בחג הסוכות חלק מן התורה, ושהיה משלים ספר בראשית, ואלה שמות, ויקרא, במדבר סיני בשש שנים, ובשנה השביעית — שנת השמיטה — בחג היה קורא המלך ספר אלה הדברים"⁹⁹. שבכל שנה ושנה ברגל, בחג, קריאת התורה בסדר, ובשנה היא, השביעית, היה המלך מסיים התורה באופן ההוא. ושםכאן נשאר המנהג בימינו שביום השמיני חג העצרת האחרון — נקרא יום שמחת תורה, שבו אנו משלימים את התורה — עומד הגדול שבקהל ומסיים אותה; והוא

93 ספר החינוך לרבי אהרן מברצלונה, מצוה שכ"ד.

94 שם.

95 רבי יהושע בן לוי בפסיקתא, ביום השמיני עצרת.

96 מנהג הלל הזקן — בברייתא פסחים קטו.

97 תקנת רבן יוחנן בן זכאי אחר התורבן — בסוכה פ"ג משנה יב.

98 בפירושו לתורה — פ' וילך.

99 מכאן המנהג לקרא בליל הושענא רבה כל ספר דברים בציבור.

בעצמו קורא בלי תורגמן, פרשת "וזאת הברכה", לדמיון מעשה המלך בזמן ההוא. והנה מעמד-הקהל עצמו אינו אלא זכר למעמד הר סיני, לדעת הרמב"ם¹⁰⁰. "מצות עשה להקהיל כל ישראל, אנשים ונשים וטף, בכל מוצאי שמיטה, בעלותם לרגל, לקרות באזניהם מן התורה פרשיות שמזרזות אותן ומחזקות ידיהם בדת האמת... וגרים שאינם מכירין חייבין להכין לבם להקשיב אזנם, לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו (— התורה) בסיני... ומי שאינו יכול לשמוע¹⁰¹) מכין לבו לקריאה זו. שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטוה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל"¹⁰². מעמד הקהל התגיגי והמפואר הוא לפי זה חזרה פריודית אחת לשבע שנים על המעמד הנשגב בחורב. ועל כן דרושה השתתפות כל העם כולו — לרבות הנשים והטף. "הקהל מצות עשה שהזמן גרמא ונשים חייבות"¹⁰³).

ואכן גם ענין זה נשתמר בשמחת תורה בדורותינו — דומיא דהקהל. כל העם מקצה — זקנים ונערים, גדולים וקטנים, נשים וטף — הכל באים לבית הכנסת ומשתתפים ונוכחים בשמחת התורה. יש, איפוא, ביום שמחת תורה משהו מיום מתן תורה. כך מתקשר שוב שמיני עצרת בהקבלה לחג השבועות. אמנם המנהג הקדמון מימי הבית לסיים את התורה בשבע שנים ע"י קריאת ההקהל של המלך בסוכות של מוצאי שמיטה — נשתנה לאחר החורבן. מקומן של הזבחים בבית המקדש תפשה התפילה בבתי כנסיות. במרכז התפילה בציבור עמדה קריאת התורה, ומסביב לה נסדרו ונקבעו במשך הדורות התפילות והברכות. ולפיכך הרבו לאחר החורבן בקריאת התורה לעתים מזומנות ובתדירות קבועה. ומן

100) במשנה תורה, ספר קרבנות הלכות חגיגה פ"ג.

101) "לחם משנה": כגון שעומד מרחוק.

102) מרן הרב הראשי לא"י, הגרי"א הרצוג שליט"א, עמד על דעה זו של הרמב"ם במוצאי השביעית הקודמת, בסוכות תש"ו בנאומו במעמד הקהל הגדול והמרומם בביהכ"נ "ישורון" שבירושלים. מרן הרב הראשי שליט"א עמד ושאל: "מנין אומר הרמב"ם שמצות הקהל היא זכרון למעמד הר סיני? מאיזה מקור שאב דעה זו?" ותרץ הרב הסברה מעניינת ומפתיעה: גזרה שוה יש בדבר. בהקהל הוא אומר (דברים לא, יב—ג): "הקהל את העם האנשים והנשים והטף... למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם... ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה...". ובמתן תורה הוא אומר (דברים ד, י): "יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי, אשר ילמדו ויראו אותי כל הימים אשר הם חיים על האדמה, ואת בניהם ילמדו ויראו". אכן גזירה שוה מלאה ומאלפת, הקבלה נרחבת בתוכן ובצורה. והוסיף הרב בענותתו: יש לשער שהיה לפני הרמב"ם מדרש הלכה אשר ציין גזירה שוה זו, והוא מן המדרשים שאבדו ולא הגיעו לידינו, כגון: מכילתא דרשב"י, ואולי עוד ימצא פעם (וע"י בסוף הערה 52 לעיל).

103) קדושין לד.

הסדר הקדמון התפתחו שני מנהגים: מנהג א"י — לסיים את התורה במשך שלש שנים¹⁰⁴, ומנהג הגולה — לסיים בשנה אחת¹⁰⁵. עם התמעטות הישוב בא"י והתחזקות מרכז התורה בבבל, בתקופת הגאונים נתעמעם מנהג א"י, ומנהג בכל גבר ונתפשט בכל תפוצות ישראל. כך נקבע ונתקבל המועד של סיום קריאת התורה יצק את דפוס הקבע יצר את הצורה הקיימת של שמחת שמיני עצרת התורה לשמ"ע, והתמוז ממילא עם מצות השמחה הגדולה של אותו יום. עד שסיום בזמן הזה.

י. סיכום

בבואנו לסכם בקצרה את רעיונות היסוד הגנוזים בחג הסוכות ובמצוותיו, מתחזרת לנו קודם כל מסקנה כללית חשובה: מועד זה, כשאר מועדי ישראל, אינו זמן מנוחה ושמחה סתם, אינו יומא דפגרא להלולא וחנגא גרידא. החג הוא חוק אלהי הבא להגשים בעולם העשייה רעיונות מעולם האצילות. ומצוות החג הם כלי המעשה ואמצעי הביטוי לאותן אמונות ודעות. מתוך בירורינו דלעיל ניתן לומר, כי ענייני חג הסוכות סובבים על שלש אידיאות מרכזיות:

(א) הרעיון הראשי — היחס בין הקב"ה ובין ישראל; (ב) יחסי החברה בתוך ישראל; (ג) היחס בין ישראל ואומות העולם.

(א) היחס בין ה' ובין ישראל — הוא עיקר העיקרים באמונתנו והשקפת עולמנו. ולפיכך הוא תופש חלק נרחב מיריעת החג. רעיון זה שתי פנים לו: הקשר בין ה' ובין עם ישראל, ולצדו — הקשר בין ה' ובין האדם מישראל. רעיון דואליסטי זה כולל הנחות יסוד של האמונה ובסיס להשקפת עולם מוסרית: (1) מציאות ה' ובריאת הטבע — אמונה זו מונחת בעצם קביעת חג האסיף „בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה“¹⁰⁶.

(2) הנהגת העולם על ידי ה' ובחירת ישראל — מתבטאות במצות סוכה זכר ליציאת מצרים.

(3) אהבת ה' לישראל — מתגלמת בשמיני עצרת ובחובת השמחה המיוחדת בו. (4) השגחה פרטית ובטחון בבורא — מפגין אדם בשבתו בסוכה, בצילא דמהימנותא בצילא דקב"ה ושכינתיה.

(5) הכנעה לה' מתוך הרגשת תודה והכרת טובה — מביע אדם ע"י מצות השמחה בחג האסיף וע"י נטילת ארבעת המינים. היחיד מהלל ומשבח בשם העם כפרט ממנו, ונותן הודיה גם על חלקו שלו בפני עצמו.

(6) הרגשת עליונות ה' ותלותו המוחלטת של האדם בחסדו — לומד היהודי מתוך שמחת בית השאבה, ומתוך בקשת המים להבא הטמונה בניסוך המים, חיבוט ערבה, נטילת לולב, הקפות הושענא רבה ותפילת גשם.

104) „לבני מערבא דמסקי לאורייתא בתלת שנין“ — מגילה כט:

105) עיין: אלבוגן, תולדות התפילה והעבודה בישראל, ח"א ס"ג.

106) שמות כג, טז.

א. מלכיא ל

הקשור לחג הסוכות: מצוות ורעינות, דינים ומנהגים, תפילות וקריאות בתורה, מצוות התלויות במקדש והלכות כלליות של יום טוב וחול המועד. אנסה להציע כאן שלד של תכנית לנושא זה בקוים כלליים. לשם כך נראה לי לחלק את שמונה שנות ביה"ס היסודי לארבעה שלבים, דו-שנתיים:

1) שלב ראשון - כיתות א' - ב':

(א) סוכה - צורתה וחלקיה; דינים יסודיים לבנייתה ולשימוש בה; נוי סוכה; ברכת "לישב בסוכה".

(ב) ארבעה מינים - שמותיהם בפי העם; עיקר דיני נטילתם; ברכת הנטילה.
 (ג) שמות החג והמושגים הקשורים בהם - חג הסוכות, חג האסיף, זמן שמחתנו.
 (ד) מבנה החג - שמונה ימים; יו"ט ראשון, חול המועד, שבת חול המועד, הושענא רבה, יו"ט אחרון; עיקר המותר והאסור ביו"ט.
 (ה) שמחת תורה - שבע הקפות; סיום התורה; חיבת ס"ת וקדושתו; דגל; עליה לתורה; ברכת התורה לפניה ולאחריה.

2) שלב שני - כיתות ג' - ד':

(א) לימוד מתוך מקורות החג בתורה - בפ' משפטים, בפ' כי תשא, בפ' אמור, (בפ' פנחס), בפ' ראה, (בפ' וילך).
 (ב) תאריך החג ומבנהו.
 (ג) סוכה - כשרה ופסולה; מבחר דינים על עשיית סוכה וישיבתה.
 (ד) ארבעה מינים - שמותיהם בתורה; נטילה ונענועים בהלל; הקפה בהושענות; הושענא רבה - הקפות וערבה.
 (ה) בין שבת ליו"ט - מלאכות ופעולות מחיי הבית והסביבה; עירוב תבשילין.
 (ו) שמחת בית השאבה במקדש.
 (ז) שמחת תורה - פסוקי ההקפות; חתן תורה וחתן בראשית.
 (ח) תפילות - קידוש, שהחיינו (לסוכה, ללולב ולשמיני עצרת), הלל, הושענות, מוסף, גשם.

3) שלב שלישי - כיתות ה' - ו':

(א) לימוד מספרי הלכה - מבחר משניות ממסכת סוכה; דיני סוכה ולולב ומבחר דיני יו"ט מתוך קיצור שלחן ערוך.
 (ב) קריאת התורה של כל ימי החג ובהפטרות וקהלת.
 (ג) מצוות במקדש - ע"י שבעים פרי החג, ניסוך המים וערבה.
 (ד) ביאורי תפילות - תפילת עמידה, גשם, הושענות.

4) שלב רביעי - כיתות ז' - ח':

(א) החג בתורה ובנביאים - לימוד מסכם. (מלכים א' ח; זכריה יד; נחמיה ח').

(ב) למוד מספרי הלכה (הרחבה), ממשנת מסכת סוכה; מבחר מתוך "משנה תורה" לרמב"ם¹⁰⁷): הלכות יו"ט, הלכות חגיגה; הלכות סוכה ולולב; וקיצור שלחן ערוך.

ג) לימוד קוהלת — פסוקים נבחרים.

ד) רעיונות על החג ומצוותיו — מתוך מדרשים ומפרשי התורה.

לתכנית כללית זו יש עוד להעיר כמה הערות:

1) התכנית מבוססת על מעגלים קונצנטריים. כל אחד מארבעת השלבים הנ"ל מכווון לשנתיים. המורה יחלק אפוא כל סעיף וסעיף שבכל שלב לשני חלקים מתאימים.

2) תכנית זו איננה כוללת דידיאקטיקה ודרכי ביצוע. מכל מקום מכווון סדר הסעיפים שבכל שלב שישמש הצעה להתקדמות מודרגת וסדר מוקדם ומאוחר. 3) דבר המובן מאליו הוא שיש להקדים לתכנית כל שלב חזרה וסיכום הידיעות מתוך השלב הקודם.

4) פשיטא, שהמורה חייב בכל השלבים לשעבד לנושא גם מקצועות אחרים בהתאמה לגיל התלמידים. כגון בעברית — סיפורים ושירים; בציוור — ציורים וכתבות לקישוט הכיתה והסוכה; במלאכה — עשיית דגל ונוי סוכה; בזמרה — זמירות ושירים לחג ולשמחת תורה.

תכנית זו מסגרתה להסדיר את ידיעת כל ענייני החג. היא באה לארגן בצורה מתוכננת את הצד ההשכלתי-הלימודי של החג. ובוזה תוכל התכנית אולי לסייע בידי המורה במלאכת ההוראה. אולם חייב המורה לזכור, כי בצד הקניית הידיעות על מצוות החג ודיניהן דרושה גם ההשפעה החינוכית. באמצעות ההשכלה היהודית הזאת צריך המחנך לנטוע בלב תלמידיו אהבה עמוקה, חיבה וחן למועדי ישראל. עליו לראות כעיקר מטרתו לחבב על בנינו ובנותינו, דור העתיד של עמנו, את מצוות החג הנפלאות, וע"י כך להעמיק בנפשותיהם את האמונה במצוה ית"ש. כי הרבה אנו עמלים ללמד את ילדינו תורת ויהדות, והרבה אנו טורחים למצוא דרכים ותחבולות על מנת לחנכם לקיום מצוות מעשיות. אבל יש והעיקר חסר מן הספר: אין מחשבה מספיקה על החינוך לאמונה.

לפיכך טוב לדעת כי אין לך חומר נוח יותר לחינוך לאמונה מפרשת החג. באמצעות הוראת ענייני החג יוכל המחנך המעולה להציג בצורה מוחשית את כל יסודות אמונתנו — בכל גיל לפי דרגתו. במידה שהמחנך בביה"ס עוסק בפרשת החג בהרחבה ובהעמקה בהקניית ידיעות ובהשפעה חינוכית בה במידה ממש הוא יוצר בסיס איתן לאמונה בבורא עולם, לאהבת ה' וליראת שמים.

107) לימוד הרמב"ם חשוב מאד בבית הספר מבחינת בהירות העניין, סדר הגיוני, סגנון ברור ופשוט, לשון עדינה ונאה. נחוץ מאד להפיץ את הרמב"ם בין הנוער עלידי הכנת קיצורים וליקוטים.